A Kiskun Kerület büntetőrendszere a 18-19. századi Magyarországon

A börtön történelmi helye a büntetési nemek között

A börtön, jogi szabályozáson kívül alakult ki akkor, amikor a társadalom tagjai felismerték és kidolgozták azokat az eljárásokat, amelyek alkalmazásával büntethették a bűnöst. Az elzárás, a szabadsághoz való természetes jog elvesztése, mint büntetési módozat, módszerében a szerint változott, hogy milyen célokat tűzött maga elé a mindenkori igazságszolgáltatás. Ennek áttekintése során értelmezhetővé válik a különbség a régi börtön és a jelenkori szabadságvesztés között.[1]

A középkorban, és a kora újkorban az ítélet-végrehajtás, csak úgy, mint a bíró általi elzárás lényeges, közös eleme a legteljesebb nyilvánosság volt. Az embertelen kivégzési módok tömegeket vonzó látványosság, népünnepély szintjén mozgott, hasonlóan a népmesék világából is gyakran visszaköszönő megszégyenítő és fenyítő eljárásokhoz.[2] A büntetés célja, nem csupán a szigorú megtorlás volt, hanem legalább olyan fontos célkitűzésként lebegett a hatalom szeme előtt az elrettentés visszatartó ereje is. Az ún. minősített halálnemek alkalmazása nem a mai értelemben vett törvénykezést képviselte csupán, hanem egy társadalmat megtisztító, vallási színezettel átszőtt rituálét is. Látványos és könyörtelen fellépés volt a gonosz, a rossz, a törvénytelen ellen. Mindezek figyelembe vételével a börtön nem illeszkedett, mi több, ellentétes pólusát képviselte a nyilvánosságnak. A kor szelleméhez képest olyannyira humánusnak és kevésbé célravezetőnek tartották, hogy hozzáadott mellékbüntetésként a nép szeme előtt botozták, kínozták a már amúgy is elgyötört rabokat.[3]

Az ókorban is fellelhetők a börtönök (Rómában Carcer Mammertinus, Tullianum), de azokat nem a kiszabott büntetések konkrét végrehajtására, hanem rendészeti célokra, vizsgálati fogságra használták. A középkor évszázadaiban is idegen volt a korunkban alkalmazott szabadságvesztés. A vizsgálati foglyokat pincék dohos falai között, városfalak tornyaiban, várak kazamatáiban őrizték nyomorúságos körülmények között, hogy azután a tortúra segítségével meggyorsítsák a nyomozás folyamatát. A kora újkori börtön szerepe is ezek között a keretek között maradt, valamint itt tartották fogva a letartóztatottat az ítélethirdetésig. A gyanúsítottak mindentől és mindenkitől elkülönítve, de összezárva hasonló sorsú társaikkal várták, hogy a büntetésüket kiszabják és azt végrehajtsák. Egyes esetekben nyoma van az évekig tartó vagy életfogytiglani börtönbüntetést kiszabó ítéletnek, azonban a gyakorlatban ezeket alig alkalmazták.[4] Összefoglalva tehát, az elzárás funkciója elsődlegesen az, hogy biztosítsa a per lefolyását, megakadályozza a vádlott szökését, megtörje akaratát, és minél hamarább vallomásra kényszerítse.

A mai börtönök kezdetei Nyugat-Európában a 16-17., Magyarországon a 18. század második felére nyúlnak vissza. Kialakulásukat

az a felismerés segítette, hogy az emberi mivoltát még megőrző (fizikai erejét, szellemi képességét), azaz a végletekig nem kínzott ember munkaereje felhasználható, bár a testi fenyítés még a polgári korszakban is élő gyakorlat maradt. A 18-19. század fordulója átmenet a fogház felé, amelynek első lépését a büntetőfogda jelenti. A modern értelemben vett börtön fontos pillanatot jelez a büntetőtörvénykezés történetében, az *'emberiesség'* kezdetét jelenti.[5] Az új ideológia úgy határozta meg a büntetőhatalmat, mint a társadalom lényeges és általános feladatát, amelyet mindenki fölött különbségtétel nélkül gyakorol, de amelyben minden tagja egyaránt képviselve van. A szabadságvesztés lesz minden büntetés alapja, a hatalomgyakorlás jellegzetes eljárása. Ily módon a börtön a társadalom fejlődésének azon a fokán jöhetett létre és válhatott hathatós eszközzé a legkülönfélébb büntetési módok között, amikor a szabadsághoz elvben mindenkinek egyformán joga lehetett. Az intézmények elterjedésével a feladatok szétválasztására törekedtek (San Michele 1720; a flandriai gandi intézmény 1775). A felvilágosodás beköszöntével megnövekedett az igény a humánusabb és rendezettebb büntetőkultúra megteremtésére. A kor nagy gondolkodói sorra pellengérre állították a szégyenletes viszonyokat. *„Minden nemzet kulturális színvonalára jellemző az a mód és magatartás, ahogyan a bűnözővel bánik".*[6] Ebben, az új értelemben tekintett *börtönt* az különbözteti meg történeti ősétől, a tömlöctől, hogy nemcsak büntet, hanem javítani törekszik, s ennek legfontosabb eszköze a munkáltatás. A munka szükségszerű, javító velejárója a büntetésnek, hogy a segítségével elért jellemformálás után a büntetés alanya visszatérhessen abba a társadalmi közegbe, ahonnan eltévelyedése folytán kiszakadt.

A börtönügy fejlesztése során számos elmélet és módszer megvalósításával kísérleteztek, amelyeket a szerint rendszerezték, hogy a börtönrendszer milyen központi eszme által meghatározott elvekre alapozott. A 19. századi magyar börtönreform elképzelések, pl. az Észak-Amerikában kialakult magány- és hallgató rendszer mintáját választották követendő példának.

A börtönök kialakulása Magyarországon

A lassúbb társadalmi fejlődésű országok büntetőjogi berendezkedésére az elmaradottság nyomja rá bélyegét. A középkori Magyarországon városok, megyék, pallosjoggal bíró földesúri és egyházi uradalmak rendelkeztek olyan, elzárásra rendeltetett helyekkel, ahol fogva tartották az elítélteket. A gyakorta használatos szláv eredetű tömlöc kifejezés sötétségre, vakságra utal, azaz sötét vermet, pincét, földalatti helyiséget jelent.

A megyék, a nemesség ellenállása, visszahúzó erőként hatott a rendezett, állami fenyítőházak létrejöttére. A tömlöcök felügyelete az elöljáróságok hatásköre volt, így annak elvesztése a nemesi előjogokat veszélyeztette. A 18. század egyedi kezdeményezése az Eszterházy Ferenc által ingyen felajánlott telken és épületekben, 1772-ben megnyílt szempci (az első országos) fenyítőház volt.[7] Fenntartásáról Mária Terézia gondoskodott. Létrejötte a változások előszelét hozta magával, mert a javító célzatú munkáltatás is beilleszkedett büntetőrendszerébe. Az európai dologházakhoz hasonlóan Magyarországon is – bár bizonyos tekintetben átalakult formában – megjelent a dolgoztatás és nevelés elmélete. A különbség abban a tekintetben válik egyértelművé, hogy amíg a polgári társadalmakban a dologházak átalakultak börtönökké, addig itt a feudális tömlöcöztetés egészült ki a munkáltatással.

Az 1853-ban Magyarországon is életbelépett osztrák büntetőtörvénykönyv, a szabadságvesztést alkalmazott büntetési nemmé emelte (paradox: idegen hatalom honosította meg). Egyre fontosabbá vált a tömlöcök megszüntetése, a börtönügy fejlesztése. Országos fegyintézeteket létesítettek Illaván, Lipótváron, Vácon, Munkácson, Márianosztrán, Nagyenyeden. A megyehatóságoknál is szerveztek új börtönöket, de ezek szabályozása nem történt meg.[8]

Reformtörekvések a börtönügyben Magyarországon a 19. században

A büntetőrendszer polgári jellegű átalakítása a reformkorban vált központi kérdéssé. Az első büntetési elméletek az 1830-40-es években jelentkeztek, amelyek egyenes folytatása volt az 1843-as törvényjavaslatok kidolgozása.

A nyugati eszmék megismertetésével, a társadalmi lemaradásra és fejlődés fontosságára hívta fel a figyelmet Bölöni Farkas Sándor *„Utazás észak-Amerikában"* című munkájában.[9] Szlemenics Pál a büntetés célját a *„zabolán tartás"*, az elrettentés és a jogrend fenntartásában fogalmazta meg. Elutasította a megtorlás gondolatát.[10] A Magyar Tudományos Akadémia 1839-ben pályázatot írt ki, hogy *„határoztassék meg a büntetés értelme és célja, adassék elő annak biztos elvei..., találhat-e köztük helyet a halálbüntetés?"*[11] Szemere Bertalan az elzárást megfelelő módozatként értelmezte, míg a halálbüntetést határozottan elítélte. Szerinte az elkövetett bűn megfelelő büntetése, másrészt a jogrend fenntartásának megteremtése szükséges. Az elkövető számára a megjavulást a magánelzárással akarta megvalósítani.[12] Sárváry Jakab a büntetés jogalapját a társadalom önvédelemrendszeréből származtatta. Közvetlen célként tekintette, hogy a jogtalan tettet büntetés követ, míg hosszútávon a bűncselekmények megelőzését szorgalmazta. Elméletének vezérfonalát, az elkövetett vétség súlyának megfelelő ítélet kiszabása, az igazságosság fontossága és a megjavulás esélye jelentette. A halálbüntetést csak kivételes esetekben fogadta el, és Szemeréhez hasonlóan a magánelzárás állt javaslatában.[13] Balla Károly szerint a büntetőjog lényege az óvás és az orvoslás. A halálbüntetés végrehajthatóságát szűk keretek közé szorította, a büntetés-végrehajtás feladata az elrettentés és a javítás.[14]

A korszak gondolkodói helyesen vették észre az összefüggést a feudális gondolkodás és a bűnözés – büntetés között, megpróbálva igazolni azt, hogy változás a helyi viszonyok megreformálása útján következhet be. Eötvös József és Lukács Móric *„Fogházjavítás"* című kötete a következő évtizedek büntetőpolitikájának lényegét határozta meg. *„Tömlöczeink óriási hibáit tagadni még azoknak sem lehetett, kik egyébiránt... minden fennállót helyesnek tartanak."*[15] *„Oly törvényhozó vagy bíró, tehát ki túlbuzgóságból a közhaszon biztosítására aránytalanul szigorú törvényeket alkotna, vagy ítéleteket hozna, sebészhez hasonlítana, ki betege lábát metszené le, hogy őt tyúkszemeitől megszabadítsa... közboldogságot, s jólétet két tekintetben sértené meg, a polgárok erkölcsi érzésében, és magában a gonosztevő személyében".*[16] *„A jelenlegi börtönállapotok elmaradottak, egészségtelenek, az odazártak ki vannak téve a lelki megromlásnak, mert a legkülönfélébb gonosztevőkkel vegyülnek."*[17] *„A tömlöcök javítása nem abban áll, hogy rabok kényelmesebben éljenek, hanem hogy gondatlanság miatt senki többet ne szenvedjen, mint ítéltetett, s mindenütt egyformán szenvedje."*[18]

A kiegyezés után, a reformkorhoz hasonlóan újra pályázat irányította 1843-ban a fi-

gyelmet a börtönreformra, amelynek következtében ismét virágzásnak indult az arra irányuló szakirodalom.[19] A magyar és nemzetközi viszonyok vizsgálata kiterjedt a börtönök épület adottságaira, személyi feltételeire, szervezetére, élelmezési, oktatási, munkáltatási, lelki gondozási gyakorlatára. Ennek alapján született az 1869-es fegyházi rendtartás, amely a modern börtönügy jegyeit mutatta.[20] Az első magyar komplex törvénykezési szabályozás a Csemegi-kódex 1878-ban született, amely korlátozta a halálbüntetést, megkülönböztette a vétséget és bűncselekményt. A szabadságvesztés öt különböző kategóriáját határozta meg: fegyház, államfogház, börtön, fogház, elzárás.[21]

A Jászkun Kerület sajátosságai, a Kiskun Kerület törvénykezése a 18. század közepén

A Jászkun Kerület a 13. századra visszanyúló kiváltságos helyzetét 1745-ben a redempció (önmegváltás) rendezte végérvényesen. Az önrendelkezési jog az 1848-as szabadságharc előtt teljes egészében elkülönült a vármegyéktől, s részlegesen 1853-ig létezett. A Jászkun Kerület tényleges megszüntetésére 1876-ban került sor.[22] A megváltás a jászok és kunok közösségét különleges jogállásba jutatta, a területen élőket felmentette a földesúri függés alól.[23] A kiváltságok visszaszerzése nélkül nem kerülhetett volna sor a kor követelményeit követő rendezett igazgatás kialakítására. Több szempontból is óriási horderejű következménye egyrészt, hogy a Jászkun Kerület önálló törvényhatósággá vált, kiváltságos helyzetet nyert, másrészt a megváltás módja a kerület teljes társadalmi rendjét meghatározta a jövőre nézve. A megváltás anyagi terheiből a lakosok lehetőségeik szerint, nem voltak képesek azonos részt vállalni. Akik a tényleges összeg megfizetésével a megfelelő nagyságú földhöz jutottak, redemptusok lettek, és teljes joggal bírtak. Ezek után a Jászkun Kerületben a legmeghatározóbb, a földhöz fűződő jogok védelme volt. A jászkun társadalom azon rétege, amely ugyan részt vett a redempcióban, de nem tudta vállalni a megszabott alsó határ összegét, az irredemptusok csoportját alkotta. Befizetésük arányában a jogokból is kevésbé részesültek. A harmadik és negyedik réteget a zsellérek és a határozatlan időre, de korlátozott tartózkodási engedéllyel, a kerület területén élő személyek (commoransok) jelentették. Jogokkal nem rendelkeztek, a gazdasági életben rendkívül szűkre szabott lehetőségek között mozoghattak, de személyükben szabad emberek voltak. A jászkun népesség társadalma kifelé zárt, belül rendkívül sokszínű, autonómiájukkal, belső rendelkezésekkel irányíthatták saját sorsukat.[24]

A Hármas Kerület országos főhatósága és legfőbb bírája a nádor volt. A Jászkunság élén főkapitány, az egyes kerületekén (Jász, Kiskun, Nagykun) kinevezett, vagy választott kapitányok álltak. "*Törvényes dolgaiknak végső megítélése és elhatározása, a mint Nádor ispán, annak törvényszéke alá vannak rendelve a három rendbéli törvényes székek (kerületek, ahol a honnyi Statutumokhoz kell alkalmazkodni.)*"[25]

A kerületek egyenkénti közgyűlései és a felügyeletet ellátó közös közgyűlés jogszolgáltatási hatóságként is működött. A kerületi statutumok (alapszabály, rendelkezés) az 1730-as években rendezték először a törvénykezés módját. Az 1731-ben, 1736-ban, 1737-ben, de az 1745-ben, 1751-ben és az 1799. évben kiadott statutum a közigazgatáson kívül, a polgári peres és büntető hatalmat első fokon a helybeli törvénykezésre ruházta. Fellebbezés után a különböző községek tanácsaiból kikerült esküdtek ítélkeztek a kerületi kapitány el-

nöklete alatt.[26] Részben első, részben másodfokú bíróságként működtek a kerületek törvényszékei, valamint a Jászkunság törvényszéke. Fellebbezés közvetlenül a hétszemélyes táblához történhetett.[27]

A kerület mezővárosaiban és községeiben a helyi tanács (senatus, magistratus) élén a főbíróval, választott helyhatósági tisztviselőkkel (senatores), időnként meghívott esküdt szakértőkkel (assessores) folyt a helyi bíráskodás.[28] A magistrualis törvénykezés során a peres ügyeket nagy körültekintéssel, a nyilvánosság ellenőrzése mellett ítélték meg. A panaszok általában bejelentés, helyszíni szemle vagy tettenérés útján kerültek a bíróság elé. Előzetes nyomozást végeztek, majd beidézték vagy letartóztatták, adott esetben áristomba zárták az alperest. Gyakran kiegészítő nyomozást végeztek, tanúkat hallgattak ki, szembesítettek, majd meghozták az ítéletet.[29] (Félegyházán 1748-ban a főbíró Szabó András, a kisbíró Fazekas Ferenc, a hadnagy Terjék János, a tizedesek pedig Kiss Márton, Kanyó András, Tóth Jakab voltak.[30] Ez utóbbiak megbízott, néha felesketett személyek voltak. A napi közigazgatás lebonyolítására alkalmazták a helység lakosai közül a hadnagyot, aki, mint magasabb fokú pandúr, bel- és külterületen is működött. Feladata többek között, hogy rablók, tolvajok után nyomozzon.)[31]

A bíróság elé tartozott egyebek közt a hitvestársi hűség megszegése, a paráznaság, a szóbeli sértés, a becsmérlő szavak használata, a lopás, az ünnepnapon végzett munka, a verekedés. A befejezett ügyek - tehát ahol ítélet is született - kisebb vétségekről tanúskodnak. A következő néhány példa a Kiskun Kerületből, az 1746 és 1749 közötti időszakból való: Koczka Istvánt káromkodásért 50 pálcára ítélték.[32] „Dobos *János Isten ellen káromkodott, vétségéért az Atya Szent Egyház Épületére 12 öl kőre büntettetett.*"[33] Vidéki Jakabot hasonlóan elítélték káromkodásért, de *„ő maga jószántából egy barmot fog adni, akár tehén, akár ökör legyen az"*[34] *„Tóth Matyó Kecskeméti Betyár Helységünk kocsmájában borozván Csányi Pál Hadnagyunk és Nagy Péter kisbíránk file hallatára mélységesen káromkodott, kire nézve az Anya Szent Egyház épületére 4 aranyral büntettetett. Hatvanyi Antal 2 forintra büntettetett, az okbul, hogy az fent nevezett Tóth Matyó Betyárt az Isten Szent nevének káromkodására felingerelte."*[35] *„Kovács János, Nagy Mátyás uram jelenlétében a vendégfogadóban részegen káromkodván egy éjszaka árestomra vettetett, és azután 25 pálczával büntetett."*[36] Bevett gyakorlat volt, hogy nemcsak káromkodásért, hanem a középkori hagyományokat idézve, az egyházi ünnepen végzett munkáért is büntetés járt. Sokszor az egyház javára ítélték meg akár a pénz, akár a természetbeni juttatást. *„Mivel Szűcs János ünnepnapon szénásszekérrel merészkedett hozni be /szállítani/, a Tekintetes Tanács által megbüntetődött, a templom javára egy borjút adjon."*[37] A csendháborítás, lopás, verekedés is hasonló mértékű büntetést vont maga után. Áristomba zárás viszonylag ritkán fordult elő. *„Mivel hogy a Szt. István király napjára következendő éjszaka ... találkoznak oly lármázó lakosok, akik a nemes Deputációval itt nem gondolnak, a vendégfogadóra nagy lármázással, káromkodással reárontanak, és annak ajtaját betörik, a Deputáció tilalmazását nem vévén, a lármázástul meg nem szüntek. Az érdemlett büntetéseket elvették."*[38] *„Kalló Mátyás ... botránkoztató verekedés miatt ... a templom javára 15 forintot tartozik fizetni. A verekedő felek megbékéltek, a békességnek erősítésére 50 forintot fizettek a Tanácsnak."*[39] *„Bakó János Fülöp Györgyöt hatalmasan megverte, 5 forintra és 50 pálczára ítélik a deresen."*[40] *„Három férfi*

bizonyos tolvajságban tapasztaltatott, gonoszságok elkövetésére ne engedtessék, a nemes Deputáció által mind a hárman 15 nap alatt takarodjanak ki a helységből."[41] *„Tóbiás János, Kovács János nevű, útonjáró embereknek, amint maga megvallotta, jószágát, két ezüst fórevalót, öt, kendőbe kötött forintot elvett, 30 pálcza, a templom számára 4 forint fizetésével büntettetett. Ha ennél kisebb lopáson tapasztaltatik, helységünkből kirekesztessék."*[42] *„Farkas Istvánné ellopott egy vánkost, 12 korbács a büntetése."*[43] *„Jósa Istvánné és Virág Örzse ... fent említett személyek botránkoztató életben tapasztaltatván, mind a ketten Helységünkből kicsapattatnak. Jósa Istvánné Kecskemét városából is egynehányszor kicsapattatott."*[44] *„Veres Kata 40 korbácsütéssel büntetendő bizonyos kurvák befogadásáért."*[45]

A Jászkun Kerület igazságszolgáltatásában a helyi büntető bíráskodás után a kerületi törvényszékek és a Hármas Kerületi Törvényszék ítélkezése következett.[46] A pallosjogot tehát a Generális Törvényszék mellett az egyes kerületek is gyakorolhatták. Ennek megfelelően a Hármas Kerület börtöne Jászberényben, a Nagykun Kerületé Karcagon, a Kiskun Kerületé először Halason, majd Félegyházán volt. A súlyosabb váddal terheltek feletti ítélethozatalra esetről – esetre, ezeken a helyeken került sor. De a három város ennek ellenére hagyományos értelemben nem töltötte be a székhely szerepét, inkább a kerületi kapitányok lakhelye volt. Ebből következtek egyes irányítási funkciók. A kerületek, így a Kiskun Kerület a közgyűléseit, melynek keretében a törvényszék összeült, az előző gyűlés által meghatározott városban vagy községben tartotta. (Ekkor csak három település, Karcag, Halas, Jászberény rendelkezett mezővárosi ranggal.)[47] A kerületi kapitányok és tisztviselők felkeresték a soros községet és megtartották a közgyűlést. A kapitány vezetése mellett a tagok az érintett kerület elöljárói, helységeinek főbírói, jegyzői, valamint a Jászkun Kerület vezető testületének küldöttei voltak.[48] Székhelyek nem alakulhattak ki, mert az ügyek intézésében minden község egyenlő volt.

A Kiskun Kerület tömlöce 1735-ben, *„hat helység költekezésével"*, Halas, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás, Lacháza, Dorozsma költségén épült. Az építkezéshez a követ a majsai pusztáról, a téglát Szegedről és Bajáról szállították.[49] A munkálatok 806 forintba kerültek.[50] A régi tömlöc Halason, az akkori városházával szemben állt. A tömlöctartó conventioja (járandósága) 1740-ben a következő volt: 25 korona készpénz, 10 öregmérő búza, 6 mérő abrak, 25 font só, 50 kéve nád.[51]

A tövénykezési üléseken meghallgatott és elbírált ügyeket egységesen a Kiskun Kerületi Kapitány protocollumába vezették. A kezdetleges periratok igen szigorú ítélkezési gyakorlatról tanúskodnak. *„Sánta Mihály elkövetett némi nemű lopásért már két izben itten a T. N. Magistratus által megbüntettetett. Mindazon által, nem hogy magát megjobbította volna, sőt hat jármos ökröket, úgy lovakat is ellopni ... bátorkodott. Sánta Mihály több tolvajságnak és társainak kinyilatkoztatására, elsősorban Hóhér által keményen megkínoztassék, annak utána ... maga érdemlett büntetésének elvétele és mások irtóztató példájára felakasztassék."*[52] A kínzás és halálbüntetés nemcsak a tolvajra várt, hanem esetleg arra is, aki a lopott jószágot megvette, mert *„... ki volt hirdetve, hogy senki pásztoroktul, annyira is inkább csavargóktul marhákat venni ne bátorkodjanak, hanem azokat is olyaténokat Helységekben nyílván emberséges emberek előtt árulják és árát fizessék meg ..."*[53] *„Kovács György elkövetett lopásit szépítgette, ...*

azon által T. Törvényszék előtt kivallotta önnön maga, hogy azon harmadfű tinókat eltulajdonította ... ezért felakasztassék és Hohér által keményen megkínoztassék."[54] Kérdéses, hogy az előzetes tagadás után, valóban saját elhatározásából vallotta-e be tettét.

A lopáson kívül a legkülönfélébb esetek kerültek a törvényszék elé. Hídvégi Katát, egy 44 éves félegyházi asszonyt előzőleg vaj lopásért már kitiltottak a városból. A görög boltjába ment, hogy sarlót vegyen. A tulajdonos nem volt otthon, a helyzetet kihasználva, az inast, egy tizenéves fiút paráznaságra kényszerített, így ellopott 9 garast. A vádlott tagadta a bűntett elkövetését, és félreértésre hivatkozott. A bizonyítás csak némileg sikerült, de elítélték 50 korbácsütésre, és az egész Kiskun Kerületből kitiltották.[55] Kampet István 23 éves, komáromi születésű, fülöpszállási juhász esete is elég talányos: *„Azért vagyok fogva, hogy tavaly nyáron Fülöpszálláson fejős juhász lévén bojtárommal, Miska nevű gyermekkel midőn a juhokat kihajtottam, csakhamar magam is utána mentem, legottan tapasztaltam, hogy azon gyermek bizonyos sáros pocsolyában béhajtotta a juhokat, mely cselekedetéért verni akarván azon gyermeket, előlem elfutamodott, és ugyanazon szaladásban a gyermek bizonyos kőre leesett, azon leesésével az orrát betörte és meghasította, mely gyermek orra felhasítását énrám fogták, hogy késsel hasítottam föl, hol az nem igaz, mert én egyszernél többször nem is ütöttem meg, és én ártatlanul raboskodom. A borbélynak a gyógyításért 3 forintot fizettem."*[56] A juhászt tíz hét *„carcer"*-re ítélték.

Az istenkáromlásért is halálbüntetéssel kellett számolni. Mária Terézia 1761-ben kiadott rendelete minősíti fokonként, de a halálos ítéletet meghagyja, amelyet később is megerősítenek.[57] Almásy János Jászkun kerületi alkapitány leírata így szól: *„... Azonban, mivel a káromkodók mind Istenünk, mind világi törvényekkel ellenkeznek, azért bírák és esküdt uraink, a káromkodókat azonnal tömlöczbe küldjék, addig is minden felebarátaink általam intetnek, hogy a káromkodástul magukat ójják, ... annyival is, hogy olyatán büntetés rajtuk ne történjen, melyet nemrégiben Halason bizonyos káromkodó személy kényszerített, kinek is nyelve először meddig lehetett szájából Hóhér Által kivonattatott és tövibül elmetszetvén azonnal feje vétetett, annak utánna mások példájára megírt mód szerint, elmetszett nyelve gyalázatos akasztófára felszegeztetett."*[58]

A redempció utáni években még gyakran találkozhatunk boszorkányperekkel. A Halason 1751 és 1759 között lefolytatott ilyen jellegű pereket Nagy Szeder István tette közzé.[59] A többnyire református Halason az eklézsiakövetés is szokásban volt. A református vallásnál speciális büntetést iktattak súlyos bün esetén a templomi szertartásba. Az elkövetőnek nyilvános bűnbánatot kellett tartania. Ennek legmegalázóbb formája a szégyenkő állítás.[60]

A tömlöc (börtönbüntetés) kevésbé játszott szerepet az ítélet hozataloknál. Leginkább arra találhatunk példát, amikor csak rövid, akár néhány napos, vagy hetes bezárásról volt szó. Még legfontosabb funkciója a kivégzésre várók őrzése sem volt mindig eredményes. *„A Halálos Rabok reviziójuknak hosszabb terminusok miatt tömlöcz ásással elszabadultak, mely miatt a szomszéd vármegyék által kisebbittettünk."*[61]

A Kiskun Kerület büntetőgyakorlata 1753 és 1853 között

A közbiztonság fenntartása

A 18. század második felében folyamatosan emelkedett, utolsó harmadára megkétsze-

reződött a bűncselekmények száma Magyarországon. A tömlöcbüntetés az egyéb büntetési módokhoz képest nagyobb jelentőséget nyert.[62] A pallosjoggal rendelkező bíróságok az uralkodói utasítás szerint nem térhettek el a törvényes előírásoktól. A bűnesetek jellege is változott. Az istenkáromlás és trágár beszéd ugyan még mindig komoly vétség, a visszaesőket halállal büntették. Megnövekedett a tulajdon elleni bűncselekmények száma, ez főleg a század utolsó harmadára jellemző. A közbiztonság romlása különböző védőintézkedésekre késztette a helységeket.[63]

A Jászkun Kerület elsősorban a rendészet elvi irányítását végezte. Középső szinten a kerületi közgyűlés intézkedései, legalul pedig a helységenkénti rendészeti igazgatás állt. A bécsi udvar és központi kormányszervek utasításai a nádor és nádori főkapitány közreműködésével jutottak el az összkerületi gyűléshez.[64]

A kerületek közbiztonságának felügyelete a komisszárius kezében volt. Az ő irányítása alá tartoztak a különböző, gyakorlati feladatokat ellátó kerületi üldöző hadnagyok, mezei hadnagyok, mezei biztosok. Többnyire katonaviselt emberek voltak. Munkájuk abból állt, hogy járják a kerülethez tartozó vidéket, hogy kiszűrjék a gyanús elemeket. Összhangban a szomszéd vármegyékkel, ott is üldözhették, elfoghatták a gonosztevőt (vármegyézés).[65] A hadnagyok eskütételének szövege 1753-ból így szól: „... *Esküszöm az Atya, Fiú, Sz. Lélek; Tekintetes Szent Háromság egy örök Istenre, hogy az én Hadnagyi Tisztemben minden reám bízandó dolgokban az egy igazságot cselekszem, N. Districtusunknak érdemes előttem járó tisztjeit, minden becsületét illetem, és azoknak szavokat fogadom, azok által reám bízott dolgokban híven és igazán eljárok, senkinek botránkoztatására legkisebben is, a reám bízott dolgokban kívül nem járok. A vármegyézésben az igaz rendet megtartom, erőszakosan sem a szomszéd vármegye béli, sem a nemes Districtus béli földeken senkitül valamit rendeletben nyereségnek okáért az igazság ellen el nem 'húzok', passzus nélkül csavargókat, tanyákon tekergő és lappangó tolvajokat, káromkodókat, paráznákat, káros helyen pipázókat és bitang marhákat személy választás nélkül megfogom, megvizsgálom, és az hová illik béviszem, vagy béjelentem, úgy nem különben Helységünk béli becsületes bíráinknak, egyet értek rossz s gyanús hírben s névben forgók után leselkedem, a Helységben találandó bor és pálinka kurtakocsmákat serényen vizsgálom, s hol találom, mind árulóját keményen megbüntetem, és Helységem határaira teljes tehetségem szerint vigyázok. Helységemnek becsületes bíráit, s Tanáttsait megbecsülöm, és azoknak jóra czélzó parantsolattokat mindenekben megfogadom, egy szóval minden tekintetet, félelmet, ajándékot, Atyafiságot, baráttságot fére tévén, az egy igazságot követem. Isten engem úgy segéljen.*"[66]

A rendfenntartás biztosítása során az egyes helységekre komoly feladat hárult, de szorosan együtt működtek a kerületi irányítással. A közbiztonság helyzete azért a Kiskunságban volt a legrosszabb, mert hatalmas pusztáival nehezen lehetett ellenőrizni és a rablók déli irányba sikerrel menekülhettek.[67] Fokozott felügyeletet kellett megvalósítani, mind a helységeken belül, mind a külterületen. Este 8 óra után lámpa nélkül nem volt szabad jámi az utcákon, a gyanús házaknál mulatozókat fogdába zárták, csak reggel tisztázhatták magukat, ha tudták.[68] Országos előírás volt, hogy a környéken járók passzussal (útlevél, amely személyazonosságot is igazol) rendelkezzenek. A hadnagyok és embereik 1794-ben utasításba kapták, hogy a passzus nélkül vagy hamis útlevéllel utazókat fogják el, „*ha szinte a gyanúság nem nagy is*", állít-

sák a kiskun kapitány elé. Neki kell döntenie, hogy bizonyítottan bűnt követett-e el valaki, akkor tömlöcben a helye, vagy kisebb büntetéssel, esetleg a nélkül lakhelyére visszatoloncolják. Ha a bevándorló bizonyítottan *„tolvajló"* magatartást tanúsít, annak ellenére, hogy lakást szerzett és érvényes passzusa is van, vissza kell, hogy menjen eredeti lakhelyére.[69] Félegyházán a városba vezető négy országút mellé strázsaházakat emeltek, ahol éjjel-nappal 2-2 őr teljesített szolgálatot, ellenőrizve az utazókat.[70]

Jutalmazással ösztönözték a besúgást. *„... kik házi tolvajt, vagy orgazdát jelentenének ki, ha megvilágosodna jelentések igazsága, azoknak lehetne Domestica Cassábul annyit fizetni, mint amennyit egy szökött Katonának kinyilatkoztatásáért, elfogásáért szoktak adni, vagy talán még helyesebb volna, ha azon 24 forintbul álló büntetéspénz, melyet a házánál gyanús személyt tartó gazda fizet, adódnék a föladónak."*[71] Ugyancsak e rendelkezés szerint, nemcsak a passzusok ellenőrzésére volt szükség, hanem felül kellett vizsgálni a pusztákon lévő csárdák, fogadók működését. A csárdák alkalmasak voltak tolvajok és orgazdák búvóhelyéül, valamint az erkölcstelenség fészkei lehettek. A borfogyasztás gyilkosságra, erőszakosságra, rablásra ingerelt. Minél több pénz szerzésére ösztönzött, amelyet csak becstelen úton érhettek el, hogy a fogadókban fellelhető nők *„ámítgatásait"* meg tudják fizetni. Ezért határozottan bírálták el, hogy melyek a hasznos vendégfogadók, a károsnak ítélteket felégették.[72] Valószínűleg azonban csárdarombolásra a környéken nem került sor. A bizonyított gonosztevőket rögtönítélő bíróság által halálra ítélték. Az uralkodói rendeletet, amely 1794-ben a hármas kerületi hatóságokon keresztül érkezett – a városokban és pusztákon is kihirdették – kötelesek voltak végrehajtani.[73]

A rablók, tolvajok elleni fellépés hathatós eszköze volt az összehangolt üldözés. Egy ilyen együttműködésre kéri fel Szeged elöljárósága Félegyházát 1809-ben: *„A gonosz emberek naponként való veszekedése, s az általuk határunkban igen sűrűn elkövetni szokott rengeteg ragadozásuk figyelmünket azzal ébreszti, hogy ezeknek kiiktatására egy generális persecutiot rendeljünk - a tűrhetetlen vakmerőség ezen gonosz embereknek a közbátorságot - az adózó népnek pedig vagyonának megmaradását annyira megtántorította, hogy ha gátok nem tétetődnek azon erőszakoskodások ellen, a szomorú következményektől méltán félni lehet. A generális persecutio kéri, hogy számosabb lovag embereket kirendelni, a gyanúsabb házakat szoros vizsgálat alá venni, határunkban (Szeged) jöjjön, hogy a gonosz embereket űzze, ezt nem ellenezzük. ..."*[74]

A korszak jellegzetes problémája a betyárok elleni védekezés. Maga a betyár elnevezés már a 18. század közepén előfordul, de ekkor még inkább dologtalan henyélő, csavargó jelentéssel bírt.[75] A bűnözővel, zsivánnyal, rablóval egyet jelentő fogalom a két század fordulóján alakult ki. A Kiskun Kerületben a napóleoni háborúk idején fordulnak elő az első igazi betyárok.[76] Az összehangolt üldözések leginkább ellenük irányultak. A civil lakosság köréből is toboroztak embereket a puszták ellenőrzésére.

Az 1830-as években egyre gyakrabban tűntek fel lopásra, rablásra, utasok fosztogatására szövetkezett bandák. A helységek a rendészet megerősítésével igyekeztek javítani az állapotokon. A gonosztevők megzabolázására 1837-ben rögtönítélő bíróságokat állítottak fel a Jászkunság mindhárom kerületében. *„Nyomban ítélő bírói hatalmat (Jus Statarium)"* gyakorolhattak azok ellen, akik utasokat fosztogattak; az elhagyott helyeken bujkálók felett, akik csoportosan csárdákat, tanyákat

rohantak meg és raboltak ki; gyújtogatók és állattolvajok felett; a csoportos, fegyveres rablások, gyilkosságok elkövetői felett. A rögtönítélő bíróság hatalmát fokozottan kiterjesztették a szolgálatban lévő, szabadságos katonákra, ha valamilyen törvénytelen ügybe keveredtek. Az elfogottakat három napon belül kellett bíróság elé állítani, elítélni, a kihirdetés után három órával *„irgalom nélkül"* kivégezni.[77] A közbiztonság romlását azonban nem volt könnyű megállítani. Egy 1844-es félegyházi tanácsi feljegyzésben arról panaszkodnak, hogy a tolvajlás, a rablás elszaporodása miatt, Csólyos és Kömpöc pusztákon már szinte lehetetlen az állatokat legeltetni. Felfegyverzett lovas rablók lesnek a gulyára.[78] Sor került a rendészet megerősítésére, a kerületben megemelték pusztázó hadnagyok számát.

Az üldözések sokasodása elbizonytalanította a közvéleményt. Nem voltak kellően tájékozottak, az állandósult elfogatások, büntetések végrehajtása visszatetszést szült. Ez lehet a magyarázata, hogy az egyszerű nép körében megjelent a betyárromantika. Sokszor a bűntetteket megszépítve, átköltve hőstettekről beszéltek prózai rablások helyett.[79]

A hatóság anyagi juttatással próbálta a lakosságot maga mellé állítani. Budai János, Czakó Ferenc, Doroghi János például 50 arany jutalmat kapott, amiért információval segítette a hatóságot. Arra is gondot fordítottak, hogy ünnepnapon *„buzdítás és felszólítás végett"* a kerületben ezt kihirdessék.[80]

A szabadságharc leverése után a politikai üldöztetések miatt még inkább megnövekedett a betyárok száma, de hiba volna egyenlőségjelet tenni a valódi gonosztevők és a politikai okok miatt, vagy katonáskodás elől bujkálók közé.

A cs. kir. csendőrség a közbiztonsági feladatokat ellátó, a polgári közigazgatás és jogszolgáltatás végrehajtó szerve, Magyarországon 1850-ben kezdte meg működését.[81] A csendőrség ellen szóban és tettleg fellépőket haditörvényszék ítélte el. A katonai törvényszékek 1853 elején váltották fel a statáriális bíráskodást. Aki vétsége miatt nem tartozott rögtönítélő bíróság illetékességébe, arra is vonatkozott a katonai törvényszék ítélkezése.[82]

A közigazgatás átalakítása 1850-ben történt meg. Ennek értelmében a Jászkun Kerületet a Pest-Budai Közigazgatási Kerületbe sorolták be. A Kiskunságot először két törvényszéki járásra osztották. Ezek központjai Kunszentmiklós, Félegyháza voltak, amelyek aztán harmadikként Halassal bővültek.[83]

A cs. kir. Főtörvényszék egyik rendeletével kissé javít a közhangulatot rontó szigorú rendszabályokon, és megtiltja, hogy a már elfogott bűnösöket *„gonosztevők kinyomozásánál ügynökül"* felhasználják.[84] A volt honvédek üldözését is megszüntették.[85] A betyárok, tolvajok száma tovább nőtt. Ráday Gedeon kormánybiztos 1869 és 1872 között könyörtelen irtó hadjárattal *„rendet teremtett"* a Jászkunságban, felszámolta a betyárvilágot.[86] Országos hírű és kevésbé ismert nevek kapcsolódnak a környékhez. Talán legismertebb Rózsa Sándor, akiről a helyi hagyomány azt tartja, hogy az 1868-ban Félegyháza határában végrehajtott vonatrablás kapcsán, rövid ideig fogva tartották a kerületi tömlöcben. A hírhedt Bogár Szabó Imre fiai azonban bizonyítottan raboskodtak a félegyházi börtönben.

A betyárvilág felszámolása után is előfordultak rablások, tolvajlások, egyéb bűnesetek, de nem olyan mennyiségben és minőségben, mint annak előtte.

Börtönviszonyok a Kiskun Kerületben

A Halason 1735 óta működő tömlöcöt 1753. július 18-án áthelyezték Félegyházára.[87]

Az új tömlöc építését a Jászapátiban tartott közgyűlésen határozták el, a Kiskun Kerület helységei többségének akarata ellenére. Halas is fájlalta a változtatást, hangoztatva, hogy sokkal ősibb hagyományokkal, rendelkezik, mint az *„új ültetés"* Félegyháza.[88] (Félegyházát 1743-ban telepítették újjá.) Halas és a kerület vezetői felirattal fordultak gróf Batthyány Lajos nádorhoz, hogy az intézkedést változtassa meg. A nádor nem tett eleget kérésüknek. Válaszában kifejtette, hogy a kerületet nem éri sérelem, mert a pallosjogot nem Halas, hanem az egész kerület birtokolja, és az igazságszolgáltatás annak határain belül marad.[89] Még 1770-ben is megkísérelték a törvényszéket visszahelyeztetni Halasra, pedig ekkorra már felépült a katolikus templom. A református Halas ellen állítólag az is kifogásként merült fel, hogy törvénynapokon a főtisztek és az esküdtek katolikus templom hiányában nem tudják vallásukat gyakorolni. Félegyházán erre volt lehetőség. A tömlöc és ezzel a törvényhatósági vezető szerep visszaszerzése nem sikerült. Félegyháza fekvése a közlekedés, a postai járat miatt vitathatatlanul kedvezőbb volt.[90] Halas az 1753-ban kirobbant alföldi parasztfelkelés eseményeibe is belebonyolódott, amely nem tette rokonszenvessé a felsőbb irányítás előtt.[91]

A kerületi tömlöc építését Félegyházán 1753 elején megkezdték, a teljes befejezés 1754-ig húzódott.[92] Ekkor még meszet, téglát szállítottak, láncokat, lakatokat, csebreket csináltattak a tömlöc számára.[93] A Kiskun Kapitányság épülete is ekkor épülhetett, de ekkor csak földszintes volt. Az emeleti rész 1794-ben készült el.

A Kiskun Kerület törvényhatóságának Félegyházára kerülése lökést adott a település fejlődésének. Ekkor még nem rendelkezett mezővárosi ranggal azt csak 1774-ben nyerte el. Fellendült a helység élete és ehhez méltóvá kellett válni, hogy bizonyítsa, alkalmas a központi szerepre. A törvénynapok alkalmával sok idegen megfordult itt, akiknek ellátásáról gondoskodni kellett. Ez fejlesztőleg hatott a gazdasági életre. A börtön ellátásában is részt vállalt a helység. *„...ezen privilegizált Kiskun Districtusban lévő tömlöczben napról napra szegény raboknak szaporodás lévén, úgy annyira, hogy most nevezett tömlöczben tartatott raboknak instetentiojában elégtelennek lenni látszanak, minthogy ezen mostoha időben jutottunk. Arra való nézve nagy alázatossággal folyamodunk ...hogy a szegény rabok élelmezése más Districtusnak szokása szerint és szegény Helységünknek könnyebbségire rendelést tenni méltóztatnának."*[94] A rabok élelmezése valószínűleg jelentősebb anyagi haszonnal kecsegtetett. Pl. 1794-ben valóságos konkurenciaharc bontakozott ki a rabok kenyerének sütése jogáért. A félegyházi pékek az kérték, hogy más helységben ne süthessék a raboknak szánt kenyeret.[95] Egy kecskeméti pékkel egyezséget kötöttek, hogy a kenyérsütés joga Félegyházán maradjon.[96] Miután ezt sikerült elérniük, újabb probléma elé kerültek. *"A város a kenyérsütést nem győzvén"*, más helységek lisztjére szorult.[97]

A tömlöc, mint districtuális intézmény a Hármas Kerület, szorosan a Kiskun Kerület irányítása és felügyelete alá tartozott. Időközönként megtartották a rabok revízióját. [98] A törvénykezési napok erre kiváló alkalmat kínáltak.[99] Némiképpen Félegyháza is magának érezte a tömlöcöt. Fontos volt az ott élők számára, hogy a helység ad otthont a kerületi törvénykezésnek. Azt kérték 1772-ben, hogy a Kiskun kapitányi ítéletekről referáljanak a tanács előtt.[100] A dicsőség és büszkeség mellett azonban terhet is rótt a településre. Fenntartása a lakosság adójára is támaszkodott. Nehezményezték is 1789-ben, hogy olyan rabokat is hoznak a félegyházi tömlöc-

be, akiket majd a jászberényi börtönben tartanak fogva. A költségek csökkentése érdekében szállítsák az úgy is odakerülőket rögtön Jászberénybe, ezzel a lakosságot némileg tehermentesíthetik.[101]

Már a 18. század végén kísérletet tettek a rabok dolgoztatására. Nem szabad persze azt hinnünk, hogy javító-nevelő cél lebegett volna a börtönvezetés szeme előtt. Az olcsó munkaerő kínálta lehetőséggel próbáltak élni, de gyakorlati akadályok merültek fel. A félegyházi vendégfogadó építésénél 1792-ben napszámosként dolgozott néhány rab. Vasba verve azonban természetesen nem tudtak megfelelő munkát végezni, így napszámot nem lehetett részükre fizetni, és még az őrzésükről is gondoskodni kellett.[102] A közmunkáknál alkalmazott rabok dolgoztatását nehéz volt megoldani, és komoly veszéllyel is járhatott. A Bács vármegyei kanális ásásánál is felhasználták a rabmunkát. Azt azonban a felsőbb utasítás elrendelte, hogy a halálraítélt, de kegyelemben részesült, börtönbüntetésüket töltő elítélteket küldjék vissza tömlöcbe, még mielőtt megszöknének.[103]

A Jászkun kerületi börtönök egységes szabályozására 1851-ben került sor. A rendszabály a börtönökre egyenként nem volt testre szabott, de mégis rögzítették az elvi elvárásokat. Előírták a feltétlenül szükséges bútordarabokat, az intézetek tisztán tartásának követelményeit, a szellőztetés, a meszelés, a takarítás időpontját és gyakoriságát. Az elzártakat három osztályba sorolták: foglyok, hatósági rabok, dologházi rabok. A Kiskun kerületi börtönben, munka hiányában dologházi rabok nem voltak. A foglyok elnevezés alá azok tartoztak, akik még ítéletre vártak, míg, a hatósági foglyok már a kiszabott büntetésüket töltötték. A vizsgálatiak csak kivételes esetben hordtak bilincset, hazai ágyneműt használhattak, otthonról élelmezhették magukat. Munkára nem kötelezhették őket, de unaloműzésként foglalatoskodhattak valamivel. A hatósági rabokra lényegesen szigorúbb követelmények vonatkoztak. Állandóan, legfeljebb orvosi rendelet kivételével, vasban kellett lenniük, kényszermunkára kötelezhették őket.

A rabok saját ruhájukat használhatták, ha elszakadt, a közpénztár terhére két pár fehérneműt, nyáron vászon ujjast és könnyű sapkát, télen egy pár *„fejeltes"* csizmát, egy szűrt vagy bundát kaptak a fogság idejére. Az élelmezést vállalkozókkal, szerződéskötések formájában intézték. A foglyok egészségi állapotát a kerületi seborvos kísérte figyelemmel, aki, havonként megvizsgálta őket és az orvosi ápolásra szorulókat gyógykezelte.

A börtönben kórházi szobákat kellett berendezni. A börtön vezetése a várnagy kezében volt. A tömlöctartó felelt a rendért, pontos nyilvántartást vezetett a rabokról, a rabtartási költségekről.[104]

Az 1854-ben közölt statisztikai adat szerint a félegyházi tömlöcben hat börtönőr teljesített szolgálatot, a vizsgálati foglyok száma nem ismert, az elítéltek 55-en voltak. A vizsgálati foglyok élelmezése 90 forintot, a büntetésüket töltőké 165 forintot tett ki.[105] A rabokra fordított összeg egy részét a bevált gyakorlat szerint rabtartási költségek formájában behajtották. Végrehajtására küldöttséget jelöltek ki.[106] Sok esetben a fogvatartottak vagyontalansága miatt nem volt mód a behajtásra, ilyenkor ezt a kerület fedezte.

A közigazgatás 1853-54-es végleges átalakításával a Kiskun Kapitányság cs. kir. járási kapitánysággá, a kerületi tömlöc névleg Félegyházi cs. kir. Kapitányság börtönévé alakult.[107] A Jászkun Kerület tényleges önállósága megszűnt, de egészében még nem számolták fel.

A Félegyházi kerületi börtön 1853 és 1876 között

A Kiskun Kerület törvénykezési szervezete

Az 1854 áprilisában hivatalba lépő Jászkun cs. kir. kapitányságok egyben a közigazgatás és jogszolgáltatás szervei is voltak. Hat járásba sorolták a községeket és pusztákat. A Kiskun Kerületben három járás alakult ki, Kunszentmiklós, Félegyháza és Halas székhellyel.[108]

A járási kapitányságok elsőfokú bíróságként működtek. Büntető és polgári ügyekben egyaránt a szolgabírói hivatalok közreműködését vehették igénybe, amelyek a legkülönfélébb esetekben, tanúkihallgatások, nyomozások, árverések lebonyolításában vettek részt.[109]

A közbiztonság közegei a csendőrök és pandúrok voltak. A csendőrség állami hatóságként tevékenykedett, a pandúrok pedig a helyi biztonságra ügyeltek, kizárólag a megye határain belül. Szükség esetén a helyi rendészet segítségét is elfogadták.[110] Balla Kálmán főcsendbiztos a következő levelet intézte Félegyháza főbírájához: *„A Bogár banda elleni általános üldözés f. év március 1-én - 2-án végre fog hajtatni, ennél fogva felkérem Tekintetes Főbíró Urat, szíveskedjenek az említett két napon és éjjen át a várost folytonos éber őrzés alatt tartani, mert hihető, hogy majd a rablók minden oldalról üldözvének a városba fognak menekülni. A jelen levél maradjon titokban, csak azután lehet iktatni, ha az üldözés megtörtént."*[111]

Az 1861-ben az Országbírói Értekezleten megalkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a Jászkun Kerületben visszaállították az 1848 előtti bíróságokat, ezzel visszanyúltak a redempció utáni törvénykezési alapokhoz.[112] A kerületek legfőbb bírói fóruma a Hétszemélyes Tábla lett, a községek visszakapták első folyamodású ítélkezési jogukat és közötte sajátos helyet foglaltak el a kerületi törvényszékek.[113] A Félegyházán székelő Kiskun Törvényszék újra a régi rend szerint működött. Az addig Kunszentmiklóson, Halason folytatott büntető pereket már Félegyházán fejezték be,[114] a kiskunsági illetőségű peres iratok pedig Jászberényből visszakerültek a kerülethez.[115] Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a kihágási ügyek kivételével eltörölte a testi fenyítés alkalmazását.

Bizonyos vétségek estében (zendülés, közhatóság elleni erőszakos fellépés, vasutak rongálása), katonai - és rögtönítélő bíróságok működtek. A Kiskunság a szegedi hadbíróság illetékességébe tartozott, a rögtönítélő bíróságot pedig a kerületen belül hozták létre.[116]

Az új jogszolgáltatási szervezet kiépítése 1868 és 1871 között zajlott le. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás különvált. Kimondták a bírói függetlenség elvét, a törvény előtti egyenlőséget, a nemesi előjogok eltörlését. Megszűnt az 1848 előtti törvényszéki gyakorlat, de a kerület törvényszékének fenyítő ügyekben és válópereknél megmaradt a hatásköre.[117] 1871-től kezdve kiépült az állami bíróságok büntetőügyekre is kiterjedő joghatósága. A járásbíróságok kijelölésénél nem vették figyelembe a történelmileg kialakult földrajzi tagolódást, így a Jászkun Kerület korábbi törvénykezési különállása felbomlott.[118]

A területrendezési törvény 1876-ban, alapjaiban alakította át a Jászkun Kerület akkor már csak névleges egységét. Területén Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye osztozott, Dorozsmát Csongrád vármegyéhez csatolták.[119] Az átrendezés mindennemű önállóság megsemmisülését jelentette, bár az új törvényhatóságok és a szokásjog valamit megőrizhetett.

Börtönállapotok

A két évtizedes, gyakran változó törvénykezési gyakorlat a börtönt kevésbé érintette. Irányítását továbbra is a Hármas Kerület, közvetlenül pedig Kiskun Kerület intézte. A kerületi törvényhatósági ház egyrészt a törvénykezés székhelye volt, másrészt a börtön felügyeletét is innen irányították. Egy 1862-ből származó feljegyzésből megtudhatjuk, hogy az intézmény ki mindenkinek adott otthont.[120] A kerületi ház helyiségei a következők: az elnöki szoba, a törvénykezési terem, (külön szobában dolgozott az aljegyző), a főjegyző, a kerületi kapitány, a táblabíró, az esküdt, a főügyész. Adott esetben a törvényszéki ülés elnöke a Kiskun Kapitány, tagjai pedig egy segédbíró, a kerület tiszti ügyésze, a Jászkun Kerület képviseletében egy segéd ügyész, egy törvényszéki orvos, két jegyző és két esküdt.[121]

A kerületi törvényszéki orvos állása összeférhetetlen volt a városi orvosi állással, de a fenyítő törvényszék és a fegyintézet székhelyén kellett laknia. Feladata volt a városi orvosok által kiállított leletek szakmai véleményezése és a börtönben raboskodók egészségügyi felügyelete. Nem tartozott a hatáskörébe az elítéltek kérvényei mellé csatolt orvosi bizonyítványok kiállítása. Erre a hármas kerületi főorvos, az 1860-as években Edvi Illés László volt jogosult.[122] A kerületi börtönből számtalan kérvény futott be a tiszti ügyészhez, hogy általános rossz egészségi állapot, vagy valamely konkrét betegség miatt engedjék el a szóban forgó elítélt hátralévő büntetését. Ilyen esetben a főorvos feladata volt a kórkép megállapítása. Javaslata alapján adtak helyt vagy utasították el a kérelmet. *„Simon József dorozsmai lakos és elítélt rab idült tüdőtágulatban és időnként vérköpésben szenved, mely baja nehogy a zárt börtönlégben vészt hozóvá váljék, neki nyári hónapok alatt a szabad levegő tiszta élvezetét szükségesnek tartom és ideiglenes elbocsáttatását indítványozni bátorkodom."*[123] Simon Józsefet egyébként gondatlan emberölésért egy évre ítélték.

A kerületi házban helyezték el a tiszti ügyész levéltárát, ahol a régi büntetőperek irataanyagait őrizték. Az épületben kapott helyet a két orvosi szoba, a biztos, a tisztiszolgák, a cselédek szobái, az ellátáshoz szükséges helyiségek. Itt találhatók a *„börtönész"* az ún. gazda és börtönőrök szobái. De a kerületi házban különítették el a női börtönt is, amely mindössze 5 fő befogadását tette lehetővé. 5 nyoszolya, 5 szalmazsák és fejvánkos volt a felszerelése. Egy 1862-es adat szerint a kórház szintén a főépület része volt. Berendezése: 10 nyoszolyából, 9 szalmazsákból, 9 pokrócból, 2 öntöttvas kályhából, 3 ruhaakasztóból, 1 székből állt.[124] A későbbiekben némiképpen változott a helyiségek elosztása, mert 1866-ban az orvosi tiszti szobát, a két kórházi szobát, a börtönész lakot és a börtönőrök szolgálati férőhelyét a tömlöcépületben találhatjuk.[125]

A félegyházi börtön felügyelete a kerületi tiszti ügyészhez tartozott. A börtön tényleges vezetője, igazgatója: a várnagy (1866-ban évi fizetése 300 forint). A börtön mindennapi életét a *„börtönész"* irányította. Az elítéltek közvetlen felügyeletét a börtönőrök látták el.[126]

A *„börtönész"* és a börtönőri állás igen vonzó volt, hiszen felelősségteljes, de biztos kerületi alkalmazást jelentett. Amikor 1866-ban a *„börtönész"* nyugalomba vonult, helyére tíz pályázati kérelem is érkezett. Ezek közül nyerte el a posztot Paprika Sándor. Kinevezésekor évi kétszáz forint fizetést kapott.[127] Mivel ő korábban börtönőrként dolgozott, a megüresedett állására is számtalan jelentkező közül lehetett választani. A pályázók önéletrajzából kitűnik, hogy szinte kizárólag kiszolgált katonák, huszárok, fegyverfogatásban jártas emberek vállalkoztak erre a munkakörre.[128]

A személyzet létszámáról a Jászkun kerületi kisgyűlésen döntöttek és ott határozták meg az alkalmazottak fizetését is. Az 1862-ben, Jászberényben tartott kisgyűlésen, a Kiskunság részére még egy csendbiztost, 3 pandúrt, a félegyházi börtönhöz még 2 börtönőr felvételét szavazták meg. Ugyanakkor a nagykunságiak ilyen irányú kérését elutasították.[129] Valószínűleg, ennek oka az volt, hogy a betyárok még komolyan veszélyeztették a közbiztonságot.

A börtönőrök ruházata egységes volt: köpönyeg, mente, atilla, magyar nadrág, pantalló, kis lajbi, 2 pár új csizma, 1 pár *„fejeltes"* sapka vagy csákó, öv és sarkantyú. Fegyverzetük szuronyos puska és kard, ez utóbbit az oldalukhoz szíjaztak.[130]

Az őrködés meghatározott rend szerint történt. Néhányan (1858-ban 4 fő) a fogházban teljesítettek szolgálatot, néhányan a kapu alatt és az épület körül ügyeltek a biztonságra. A kinti őrök száma többnyire megegyezett a fogházban és *„gangokon"* lévőkével.[131] Nemcsak a munkarend volt szigorú, hanem a börtönőröknek a szabadnapjaik eltöltésének módjáról is be kellett számolniuk, adott esetben, pl. ki, mikor, hová utazott.[132] Kihágásaikért, helytelen viselkedésükért, ha nem maradt titokban, viselniük kellett a következményeket. Csendes Sándor börtönőr (1859 -ben) kimaradt egész éjszakára és verekedésbe keveredett, ugyanakkor Lévay József lerészegedett és gorombáskodott a városban, ezért mindkettőjüket a kapitány elé rendelték, aki szigorúan megrótta őket.[133] Ugyancsak Csendes Sándor ellen majd tíz évvel később *„szolgálati engedetlenség és szolgálatbani megbecstelenítés"* miatt hivatalos eljárás indult. Húsvét másnapján a várnagy utasítására, nem mehettek volna ki a börtönőrök a városba. Valószínűleg az italozás következményeinek elkerülése volt a cél. Csendes Sándor és Tarjányi Mihály az utasításnak nem tettek eleget, és elmenni készültek. Paprika Sándor *„börtönész"* megakadályozta őket, hogy elhagyják helyüket, ezért őt a vallomások szerint, nemcsak sértegették, hanem igen erős, megbecstelenítő szavakat használtak. A hangos kiabálásra a várnagy lett figyelmes, aki rendre utasította a börtönőröket, rögtön megfenyítette őket. De a börtönész, a személyét ért atrocitás miatt, feljelentette őket a tiszti ügyésznél.[134]

Egy jelentés szerint *„A börtönhelyiség áll Kis kun Félegyházán a megye kerületi ház udvara közepén, hosszú négyszögben, hossza 13 öl, szélessége 6 öl, külsőleg világos zöld színre festve, cserép tetőzettel. A főbejáráshoz az u.n. őrköpönyeg van függesztve, belsőleg középen folyosó nyúlik el, a földszinten van egy börtönész lakhely és egy orvosi tiszti szoba. A börtönök / cellák / alsó, felső és emeleti részre van osztva. Az alsó részben van 4 tömlöcz, melyek a börtön épület négy sarkában léteznek, ezek földalattiak, de azért elég világosak amennyiben mindegyik 3 ablakkal van ellátva, s ezek mindegyike 25 fegyencet képes magába fogadni. A földszinten 5 börtönszoba, az emeleten van 8 börtön és 2 szobából álló kórház. A börtönszobák egy kis hosszú négyszögű vasrostéllyal fedett ablakkal vannak ellátva. A börtönépület befogad kényelmesen 190 fegyencet."*[135]

Az éves rablétszám szintén e jelentés alapján 1864-ben 319, 1865-ben 183 vizsgálati fogoly, a kiszabott büntetést töltők száma 1864-ben 254, 1865-ben 162 volt. A bűncselekménnyel vádoltak csak egy részénél született ítélet, gyakori volt a felmentés.[136] Az 1850-es években még az elzárás mellékbüntetéseként nem egyszer előfordult a pálcázás.[137]

Az időszak legsűrűbben elkövetett bűncselekménye a tolvajlás, ennek minősített változatai a rablás és a betörés.[138] Az egyik jellegzetes elkövetési módszer a házkiásás. A vá-

lyogfalú, alap nélkül épült házaknál alkalmazták, a fal alá ástak, így hatoltak be a lakótérbe. Dobos Gáspár bűntársaival számos házkiásásos betörést hajtott végre, míg bíróság elé került. Az egyik eset kapcsán így vallott: „... *Hátsó szomszéd ház udvara falán én Jánost beemeltem, ki a kapurul a lakatot belül lefeszítvén engemet az udvarba bebocsátott, mely után mi a házat kiástuk, s társam a szobába be is bujt, honnan 10 vánkost, 2 dunnát, 2 derékaljat, továbbá több férfi fehérruhát, 1 vég vásznat, 1 sapkát, több aprólékos asztali részletet adogatott ki.*"[139] A perirat, amelyből a vallomás is származik, 10 károsult ellen irányuló ilyen esetet sorol fel. Az ügy jellegzetessége, hogy legtöbbször a dunna, párna az ellopott tárgyak között szerepel. Nem csak itt, hanem más esetben is fény derült arra, hogy a tollat orgazdák vásárolták fel, amelyet fellendülő cellulózgyártás magyarázott. Olykor az orgazda felbujtóként toll lopásra biztatta a tolvajokat.[140]

Gyakori bűncselekmény volt még a hivatalos közeggel szembeni ellenszegülés, a verekedés, a súlyos testi sértés. Széles skáláját találhatjuk a további bűneseteknek, de ezek kisebb számban fordultak elő. Csak ízelítőül néhány példa: „*becstelenítéssel egybekötött veszélyes fenyegetés*", marhalevél hamisítás, hivatali hatalommal való visszaélés, erdőrongálás, gyújtogatás, mocskolódás, hamistanúskodás, csendháborítás, nádlopás, okmányhamisítás, zsarolás, bankjegyhamisítás.[141] A felsorolás nem teljes, hosszan lehetne még folytatni. Az emberélet elleni esetek jóval ritkábban fordultak elő a vagyon elleniek-nél. Napjainkat idéz egy-két nagyobb szabású bűncselekmény, postarablás, bankjegy-hamisítás.[142]

A vizsgálat a nyomozásból és vallomástételből állt. Az önkéntes vallomás az általános és különös kérdésekre adott válaszokból tevődött össze. Az általános kérdések: hogy hívják, hány éves, hol született, milyen vallású, családi állapota, van-e állása, vagyona, lakása. A különös kérdések: volt-e már fogva tartva, ha igen, hol és miért, valamint a tényleges bűnesetre vonatkozó kérdések.[143] A vizsgálat befejeztével a kerületi kapitány elrendelte a perbe fogást, az iratokat a tiszti ügyész elé terjesztette, aki döntött a gyanúsított letartóztatásáról vagy szabad lábon hagyásáról.[144]

A börtönbüntetés különböző fokozatai léteztek. A 3 hónapig terjedő elzárás volt a fogság, ezen felüli a rabság, amelyet vasban kellett letölteni. A hosszabb időtartamú börtönre ítélteket Vácra, a súlyos bűncselekményt elkövetetteket Lipótvárra, az élet elleni tettekért elítélteket Illavára szállították.[145] Kenéz Elek, a Nagykun Kapitány 1862-ben egy levélben azt kérte Aczél Lajos Kiskun Kapitánytól, hogy egy Félegyházán elítélt nagykunsági illetőségű rab illavai fegyintézetbe történő szállításáról intézkedjen és tájékoztassa annak végrehajtásáról.[146] Az országos intézeteknél elrendelték, hogy az odairányított rabokat ne hatósági ruhában szállítsák, hanem a saját ruházatukban. Ellenkező esetben a büntetésük letöltése után elbocsátásra kerülőket a kincstár költségén kell felruházni.[147]

A vasban tartáshoz szükséges felszereléssel a börtön rendelkezett. Egy jegyzék 89 db rabbilincsről, 12 tábori bilincsről, 5, kézre való vasról tájékoztat.[148] A 3 db hegedű a vallatáshoz, 2 fafurkó és 1 deres a fenyítéshez kellett. A hegedű a kézkaloda népies neve. Középen szétnyitható fa vagy vas eszköz, amelyen három lyuk található. Egy nagyobb, ahová a nyakat, két kisebb, ahová a csuklókat zárták. Akire rátették, olyan testtartást kellett felvennie, mintha hegedülne.

A fegyelmi vétség, a börtön személyzet elleni engedetlenség fenyítést vont maga után. Ennek módja néhány korbácsütés, a deresre

húzás és a sötét magánzárka volt. Kenyéren és vízen 24 órát kellett a sötétzárkában eltölteni, *„ahol ki-ki elmélkedhetett a kellő engedelmesség felett".*[149] A börtönvezetés bevallása szerint engedetlenség, vétség ritkán fordult elő. Ha még is, a börtönőrök önbíráskodása nem volt megengedett. Ez persze nem zárta ki, hogy néha ne történjen némi összetűzés. Egy *„szellőzködés"* (udvari séta) alkalmával Takács József elítélt nem maradt a számára kijelölt helyen. Bor István börtönőr rendre utasította, mire a rab provokálta őt. Az eset vége az lett, hogy a börtönőr puskatussal *„meglegyintette"* az engedetlenkedőt. Az orvosi látlelet igen kis sérülést igazolt csak *„jobb fülén, annak alsó szegletén, egy lencse nagyságú, véres varral borított bőrlehantolás találtatott, más semminemű sérülés nem volt felfedezhető."*[150]

Az udvari séta mindig azonos időpontban, egy órát tartott. Nyáron naponta, reggel 5 órakor, de télen csak minden harmadik nap, fél 8-kor sétálhattak a levegőn az elítéltek. Ha nagy volt a létszám, először a már büntetésüket töltők levegőztek, utánuk következtek csak a vizsgálati foglyok.

Kegyelemre rendkívüli esetben volt csak példa. Ferenc József királlyá koronázásakor, 6 rabot jó magaviseletük jutalmául közkegyelemben részesítettek.[151] Szökésre ritkán került sor. Az 1850-es, 60-as évekből két konkrét esetről tudunk. Az egyik vizsgálati fogoly a kerületi ház ablakából ereszkedett le. Egy halasi illetőségű elítélt pedig a csöbrözés alkalmával az őr elől elrejtőzött és az épület tetején át, a kerületi házon keresztül szökött meg. A halasi fegyencet lakhelyén hamar elfogták és visszakerült a börtönbe.[152]

A rabok egyöntetűen fehér ruhát, télen szürt és csizmát viseltek. A mosatás a legtöbbször nehézséget okozott, mert szinte sohasem állt rendelkezésre elegendő ruha.[153]

Az ellátás kiadásait részben a rabtartási költségek behajtásából, részben a kerület pénztárából fedezték. Az élelmezési és rabtartási költségek behajtását a rövidebb időre elítélteknél a szabadon bocsátás után, a többieknél félévenként kísérelték meg. Bizottságot jelöltek ki a feladat végrehajtására, sokszor eredménytelenül. Gyakran állt a jelentésben, hogy *„szegénységi bizonyítványuk szerint – vagyontalanságuk miatt behajthatatlan."*[154]

Az elítéltek étrendje átlagosan naponta egy tányér leves, egy tányér *"vastag étel"*, némi kenyér, csütörtökön és vasárnap egy kevés marhahús. Az ételt déli 11 órakor osztották ki.[155] A foglyok egészségi állapotáról nem sokat tudunk. Készült ugyan 1866-ban kimutatás az előfordult betegségekről, a rabok erőnlétéről, de ez ma már nem áll rendelkezésre. Gyógyszerre bizonyosan nem költöttek sokat, mert Hoffer Adolf gyógyszerész negyedéves számlája mindössze 13 forint volt.[156] Az elítéltek egészségének semmiképpen nem használt, hogy a börtönépület egész területén nem volt lehetőség fűtésre. Csak a női börtönt, – amely a kerületi ház része volt – melegítették némileg vaskályha segítségével. Az épület adottságait ismerve, a vastag falak szinte elviselhetetlen hideget áraszthattak. Valószínűleg sokan szereztek itt, akár életük végéig tartó betegséget.

A börtönben oktatásról nem gondoskodtak. A kultúra csíráját azok a könyvek jelentették, amelyet Réső Ensel Sándor a kerületi fegyházi könyvtár létesítésére ajánlott fel.[157] Ezek ...2 db országos nagy képes nagy naptár 1861/62-re, Bibliai történet, A katolikus főhit, Magyar krónika, Olvasmányok, Népszerű ABC, Istennel imákban, Erkölcs tudomány, Kisfaludy regéi. A kötetek egy része vallásos mű, kevéssé a szórakozást, inkább a rabok erkölcsi emelkedését szolgálta.

A vallásgyakorlás alapvető feltételei adottak voltak. A katolikusok a kerületi ház északkeleti részén lévő Szent Háromsághoz felszentelt kápolnában szombatonként misét hallgathattak. A ferencesek jártak a börtönbe lelki oktatást nyújtani. A reformátusokhoz, akik számban mindig kevesebben voltak a katolikusoknál, negyedévenként Kecskemétről jött a lelkész, hogy a lelki gondozásukat elvégezze.[158] Ilyenkor a rabokról lekerültek a vasak.

Az 1863-ban történt börtöntetőzet felújítása előtt, az épületen állítólag volt egy *„kis vörös torony"*. Ott egy csengő délben és este a foglyokat imára szólította. A vörös torony alá kerülni a nép száján annyit jelentett, mint bűntettért kellően meglakolni.[159] A tornyot soha nem építették újjá.

Összegzés

A Kiskun Kerület börtöne a polgári kor színvonalát nem érte el, a Jászkun Kerületek közgyűlése és irányítása állandó felügyelet alatt tartotta a tömlöcöt. (A 18. században districtualis tömlöcnek, a 19. század második felétől börtönnek nevezték.) Ez a felügyelet kereteket adott a működéshez, védett a túlkapások és rendkívüli törvénytelenségek ellen. Ha börtönfunkciónak szigorúan a javítás és büntetés együttesét tekintjük, ennek a kerületi tömlöc nem felelt meg. Kialakított munkatermekben szervezett dolgoztatásra mindvégig nem került sor. Azonban meglepően korán, 1792-ből,[160] 1804-ből[161] vannak adatok, amelyek azt bizonyítják, hogy alkalmanként munkára fogták a rabokat. Nem javítási szándékkal, hanem az olcsó munkaerő kihasználása miatt került erre sor, így ez mégis előremutató jelként értékelhető.

A Jászkun Kerületen belüli közbiztonság az egész időszakra jellemzően a Kiskun Kerületben volt a legrosszabb, ezért a kerületi tömlöcre mindig komoly szerep hárult. A Hármas Kerület székhelye Jászberény, az ott székelő törvényhatósággal és börtönnel bírt a legnagyobb jelentőséggel. A fellebbezési ügyek is itt kerültek elbírálásra, de a Nagykun Kerülethez képest Félegyházán volt lényegesen magasabb az elzárásra ítéltek száma.[162]

A 19. század közepétől zajló fogházjavító mozgalom, börtönügyi reformok törekvései a félegyházi börtönt igen kevéssé érintették. Ennek legfőbb oka, hogy a gyakorlati intézkedések során szinte kizárólag csak az országos fogházakat, fegyintézeteket vették számba. A korabeli gazdag szakirodalomban alig találhatunk konkrét utalást a megyei vagy egyéb tömlöcökre, börtönökre. Itt-ott statisztikai adatok felbukkannak, de egyébként, ha szó is esik ezekről az intézményekről, csak általánosságokat említenek. A jászkunsági tömlöcökre vonatkozó egyetlen általános előírás az 1851-es szabályozás.[163] A későbbi évtizedekről sem mondható el más. Bár 1862-ben, a Hármas Kerület Jászberényben tartott gyűlésén szóvá tették a börtönöknél észlelt hiányosságokat, szabálytalanságokat és változtatást sürgettek. Ezek röviden így foglalhatók össze: a börtönhelyiségek sok helyen elhanyagoltak, nincs szellőzés, nem cserélnek friss szalmát, a súlyos bűncselekményt elkövetőket a szabályok ellenére sem küldik állami fegyintézetbe, a vizsgálati foglyok törvénytelenségeknek vannak kitéve, a rabokat nem nyírják rendszeresen. Maguk a börtönépületek jó állapotban vannak, kivétel a félegyházi, de ennek javítása folyamatban van. Szükséges mielőbb börtönrendtartásokat életbe léptetni.[164]

Réső Ensel Sándor és Tauffer Emil 1866-ban írt körlevele, amelyben a fogházrendszerekről készítendő munkájukhoz kértek adatokat a megyék, szabad kerületek, szabad királyi városok börtöneinek működéséről, Félegyházára is eljutott.[165] A kérdőívre adott vá-

laszlevél fogalmazványa bőséges információval szolgált.[166]

A félegyházi kerületi börtön a 19. század második felében átmenetet képviselt a polgári börtön felé. A tömlöcnél már humánusabb és rendezettebb, de az emberi méltóságot gyakran megcsúfoló módszerek még nem tűntek el. Javító - nevelő célok nem jöhettek szóba, rendszeres munkáltatásra nem volt lehetőség. A Jászkun Kerület kiváltságos helyzetének teljes megszűnését követően a fogházat nem számolták fel, az tovább működött, de már többé nem kerületi börtönként.

Törökné Gémes Tünde

Jegyzetek

[1] Foucault, M. 1990 315.
[2] Dülmen , R. 1990. 11.
[3] Mezey B. 1995. 7.
[4] Dülmen, R. 1990. 22.
[5] Foucalt, M. 1990. 315.
[6] Lukács T. 1987.49.
[7] Vajna K. 1906. I. köt. 30.
[8] Lukács T. 1987. 89.
[9] Bölöni Farkas S.1834.
[10] Szlemenics P. 1936. 65.
[11] Horváth T. 1981. 190.
[12] Szemere B. 1941.
[13] Sárváry J. 1944
[14] Balla K. 1941.
[15] Eötvös J.-Lukács M. 1942. Előszó
[16] u. o. 40.
[17] u. o. 103.
[18] u. o. 117.
[19] Pulszky Á.-Tauffer E. 1868.
[20] Megyery I. 1905.87.
[21] Horváth T. 1981.203.
[22] Bánkiné Molnár E. 1995.
[23] Bánkiné Molnár E. 2000.
[24] u.o. 24.
[25] Horváth P. 1823. 135.
[26] Kiss J. 1990. 260.
[27] Bánkiné Molnár E. 1996. 68.
[28] Kiss J. 1990. 260.
[29] u.o.
[30] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 14.
[31] Tálasi I. 1977. 57.
[32] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1.1.
[33] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1.3.
[34] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1.3.
[35] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1.28.
[36] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1.20.
[37] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1. 3.
[38] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1. 3.
[39] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1.20.
[40] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1. 4.
[41] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1. 1.
[42] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1. 20.
[43] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 20.21.
[44] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1.15.
[45] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 1.15.
[46] Bánkiné Molnár E. 1996. 68.
[47] Tálasi I. 1977. 54.
[48] Bánkiné Molnár E. 1995. 58.
[49] BKML. Kh. lt. Prot. Pol. 1.7.
[50] Nagy Szeder I. 1926. 173.
[51] BKML. Kf. lt. K. Kap. Prot. I./1735.
[52] BKML. Kf. lt. K. Kap. Prot. II. 248.
[53] BKML. Kf. lt. K. Kap. Prot. II. 249.
[54] BKML. Kf. lt. K. Kap. Prot. II. 259.
[55] BKML Kf. lt. K. Kap. Prot. II./1746.
[56] BKML. Kf. lt. K. Kap. Prot. II. 234.
[57] Hajdú L. 1985. 17.
[58] BKML. Kf. lt. K. Kap. Prot. II.213.
[59] Nagy Szeder I. 1926. III. köt. 111-127.
[60] Tálasi I. 1977. 70.
[61] BKML. Kf. lt. K. kap. Prot. II. 55.
[62] Hajdú L. 1985. 34.

[63] u.o. 23.
[64] Bánkiné Molnár E. 1995. 101.
[65] u.o. 103.
[66] BKML. Kf. lt. K. Kap. Prot. II. 214.
[67] Bánkiné Molnár E. 1995. 106.
[68] u.o. 107.
[69] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.27.Cs.10.Ir.52./1794. (1.Punctum).
[70] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 5. 492.
[71] BKML. Kf. lt. tan. ir. L.27.Cs.10.Ir.52./1794. (16.Punctum).
[72] u.o. (18.Punctum).
[73] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 8. 404.
[74] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.63.Cs.7. Ir.19./1809.
[75] Küllős I. 1988. 26.
[76] Bánkiné Molnár E. 1991. 7.
[77] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.65. Cs.2. Ir.121./1837.
[78] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.65. Cs.12. Ir.108.
[79] Bánkiné Molnár E. 1991. 9.
[80] BKML. Kf. t. Tan. ir. L.64. Cs.16. Ir.24. /1835.
[81] Bánkiné Molnár E. 1995. 154.
[82] BKML. Kf. lt. tan. ir. L.62. Cs.7. Ir.113. /1853.
[83] Bánkiné Molnár E. 1995. 151.
[84] BKML. Kf. lt. Félegyházi cs.Kir. II.oszt. Járásbíróság jkv. 16/1851.
[85] Bánkiné Molnár E. 1991. 13.
[86] Bánkiné Molnár E. 1999.
[87] Palugyay I. 1854. III.köt. 243.
[88] u.o.
[89] Nagy Szeder I. kiadatlan munkája 97.
[90] u.o. 97-98.
[91] Bánkiné Molnár E. 1987. 285-289.
[92] Kiskun Múzeum adattára (leltározatlan).
[93] BKML. Kf. lt. K. Kap. Prot.I./1735.
[94] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.27. Cs.2. Ir.67./1756.
[95] BKML. Kf. lt. Prot. Pol.8. 532.
[96] BKML. Kf. lt. Prot. Pol.8. 534.
[97] BKML. Kf. lt. Prot. Pol.8. 559.,675.
[98] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.27. Cs.2. Ir. 73./1756.
[99] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L 27. Cs.2. Ir. 101./1770.
[100] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 4. 8.
[101] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 8. 101.
[102] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 8. 217.
[103] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.27. Cs.10. Ir.52./1794.
[104] Palugyay I. 1854. III,köt. 94-98.
[105] u.o. 97.
[106] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 25. 420.
[107] Bánkiné Molnár E. 1995. 161.
[108] u.o.
[109] u.o. 162.
[110] u.o. 180.
[111] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.62. Cs.10. Ir.36./1863.
[112] Bánkiné Molnár E. 1996. 67.
[113] u.o. 68.
[114] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. I. 55./1861.
[115] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. I. 55./1862.
[116] Bánkiné Molnár E. 1996. 70.
[117] u.o. 71.
[118] u.o. 72.
[119] Bánkiné Molnár E. 1996. 228.
[120] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. I. 55./1862.
[121] Bánkiné Molnár E. 1996. 70.
[122] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 433./1866.
[123] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 440./1866.
[124] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. I. 55./1862.
[125] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 336. Érk.ápr. 19./1866.
[126] u.o.
[127] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 1136. Érk. jún. 27./1866.
[128] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 526. Érk. jún. 25./1866.
[129] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. I.104./1862.
[130] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. I. 55./1862.

[131] BKML. Kf. lt. A Félegyházi Kisfogház Őrség szolgálati jkv. 1858 szeptembertől.
[132] u.o. 1859. július 1.
[133] u.o. 1859. szeptember 27.
[134] BKML.Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 312. Érk. ápr. 30. 30./1866.
[135] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 336. Érk. ápr. 19./1866.
[136] BKML. Kf. lt. Rabtabella 1863. febr. 19-ét követő napjain Félegyházán tartott fenyítő törv. széken ítélet alá vettekről.
[137] BKML. Kf. lt. Napló könyve a Félegyházi cs.kir. Járáskapitányság által vizsgálat alá vett és megítélt raboknak 1855. évről.
[138] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü. vádlottak nyilvántartása 1862-1863.
[139] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 1047. Érk. dec. 24./1866.
[140] u.o.
[141] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü. vádlottak nyílvántartása 1862-1863.
[142] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 943./1865.
[143] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 497./1866.
[144] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 336. Érk. ápr. 19./1866.
[145] u.o.
[146] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. IV. 786. Érk. máj.13./1862.
[147] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 514. Érk. júl. 3.
[148] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. I.55./1862.
[149] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 336. Érk. ápr. 19./1866.
[150] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 551. Érk. júl. 10./1868.
[151] BKML. Kf. Lt. K. Ker. t.ü.ir. 294. Érk. máj. 10./1867.
[152] BKML Kf. Lt. K. Ker. t. ü. ir. 599. Érk. júl.19./1866.
[153] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 491. Érk. szept. 14./1866.
[154] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 128. Érk. febr. 10./1868.
[155] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 336. Érk. ápr. 19./1866.
[156] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 87. Érk. jan. 26./1867.
[157] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 60. Érk. jan. 18./1867.
[158] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 482. Érk. jún.10./1868.
[159] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 336. Érk. ápr. 19./1866.
[160] BKML. Kf. lt. Prot. Pol. 8. 217.
[161] BKML. Kf. lt. Tan. ir. L.63. Cs.3. Ir. 28.
[162] Palugyay I. 1854. III. köt. 97.
[163] u. o. 94 -98.
[164] BKML. Kf. lt. K. Kap. ir. I. 143./1862.
[165] Réső Ensel S. 1868.
[166] BKML. Kf. lt. K. Ker. t.ü.ir. 336. érk. ápr.19./ 1866.

Rövidítések

BKML. . . . .Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
cs. kir. . . . . .császári és királyi
jkv. . . . . .jegyzőkönyv
K. Kap. ir. . . .Kiskun Kapitányság iratai
K. Kap. Prot. .Kiskun Kapitányság Protocolluma
K. Ker.t. ü. ir. .Kiskun Kerület tiszti ügyész iratai
Kf. . . . . .Kiskunfélegyháza
Kh. . . . . .Kiskunhalas
lt. . . . . .levéltár
Prot.Pol. . . . . .Protocollum Politicum
Tan. ir. . . . . .Tanácsi iratok

Irodalomjegyzék

Balla K. 1841: *Vélemény a büntetésmód javítása iránt.* Pest.

Bánkiné Molnár E. 1987: *Iratok az 1753. évi Törő-féle parasztfelkelés kiskunsági kapcsolatairól.* In: Zounuk 2. Szerk.: Botka J. Szolnok. Szolnok Megyei Levéltár. pp. 285–302.

Bánkiné Molnár E. 1991: *Betyárok a Kiskunságban.* = Honismereti Közlemények. Szerk.: Sz. Kőrösi J. Különszám. Kecskemét, Katona József Megyei Könyvtár Gyermekkönyvtára. pp. 6–25.

Bánkiné Molnár E. 1995: *A Jászkun Kerület igazgatása, 1745-1876.* Szolnok, Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Bánkiné Molnár E. 1996: *A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskun Kerületi Fondjai, 1848-1876.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár.

Bánkiné Molnár E. 1999: *Betyárok a Kiskunságban.* Debrecen, Ethnica.

Bánkiné Molnár E. 2000: *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában.* Debrecen, Multiplex Média.

Bozóky L. 1867: *A börtönügy legújabb haladásai.* Pest.

Bölöni Farkas S. 1834: *Utazás Észak-Amerikában.* Kolozsvár.

Csatskó I. 1850: *Büntetőjog elemei, vezérfonalul a legfelsőbb pótló ideiglenes rendeletek alkalmazásával.* Pest.

Dülmen, R. van 1990: *A rettenet színháza.* Budapest, Századvég Kiadó, Hajnal István Kör.

Eötvös J.– Lukács M. 1842: *Fogházjavítás.* Pest.

Foucault, M. 1990: *Felügyelet és büntetés: A börtön története.* Budapest. Gondolat.

Hajdu L. 1985: *Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában.* Budapest, Magvető.

Horváth P. 1823: *Értekezés a kúnoknak és jászoknak eredetekről, azoknak régi és mostani állapotjokrul.* Pest.

Horváth T. 1981: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kiss J. 1990: *Helyhatósági bíráskodás a Jászkun Kerületben az 1730-1740-es években.* In: Cumania 12. Szerk.: Bánszky P. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága. pp. 225-293.

Küllős I. 1988: *Betyárok könyve.* Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó.

Lukács T. 1980: *A bűn és a büntetés.* Budapest, Minerva.

Lukács T. 1987: *Szervezett dilemmánk: a börtön.* Budapest, Magvető.

Megyery I. 1905: *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek.* Budapest.

Mezey B. 1995: *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest, Osiris–Századvég.

Nagy Szeder I. 1924: *Adatok Kiskun-Halas Város Történetéhez I-III.* (1924-26) Kiskunhalas.

Palugyay I. 1854: *Magyarország leírása III. A Jászkun Kerület és Külső-Szolnok vármegye leírása.* Pest.

Pauler T. 1872: *Büntetőjogtan I.* Pest.

Pulszky Á.– Tauffer E. 1867: *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra.* Pest.

Réső Ensel S. 1865/a: *Az 1843. évi magyar büntető-törvénykönyvi javaslat.* Pest.

Réső Ensel S. 1865/b: *A külhoni fogházak börtönrendszereiről.* Pest.

Réső Ensel S. 1868: *Fegyházi reform Magyarországon.* Pest.

Sárváry J. 1844: *A büntetésről, s különösebben a halálbüntetésről.* Pest.

Szemere B. 1841: *A büntetésről, s különösebben a halálbüntetésről.* Buda.

Szlemenics P. 1836: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény.* Buda.

Tálasi I. 1977: *Kiskunság.* Budapest, Gondolat.

Vajna K. 1906: *Hazai régi büntetések I-II.* Budapest.